فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال یازدهم، شماره دوم (پیاپی ۴۰)، تابستان ۱۴۰۱
شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X- ۲۵۸۸
http://serd.khu.ac.ir
صفحات ۹۴-۷۳ مقاله پژوهشی

بازدارنده‌های کلیدی رشد و تحول اقتصاد فضا (با تأکید بر روستاهای خراسان جنوبی)

محمد حجی‌پور *؛ استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۰/۳۰ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۲/۱۷

چکیده

توسعه فضاهای جغرافیایی نیازمند درک واقعی و برنامه‌ریزی هوشمندانه است. تدبیر چالش‌ها و مسائل روستایی و به ویژه اقتصاد آن، یک گام راهبردی در توسعه اقتصاد فضا است. استان خراسان جنوبی به عنوان یکی از نواحی جغرافیایی شرق کشور که از ظرفیت‌ها و توان‌های قابل توجهی برای توسعه برخوردار است، با این وجود معمای کم‌رشدی و عقب ماندن از توسعه در مقایسه با سایر استان‌های کشور، حل نشده باقی مانده است. از این رو، در این تحقیق سعی گردیده ضمن درک موانع رشد و تحول اقتصاد، به الگویابی ساختار اثرگذاری این چالش‌ها در فضاهای روستایی خراسان جنوبی پرداخته شود. این تحقیق به لحاظ هدف کاربردی و از حیث ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. داده‌ها با مطالعات اسنادی و دریافت‌نظرات نخبگان (محلی و منطقه‌ای) گردآوری شده است. شناخت و تعیین وزن موانع رشد اقتصاد فضا از ترکیب روش طوفان مغزی و تحلیل سلسله مراتبی AHP انجام شده است. به منظور شناسایی الگوی روابط میان ابعاد (مقوله‌های شناسایی شده) از روش دیمتل استفاده گردید. داده‌های اولیه با انجام مصاحبه با اعضای شورای اشتغال و توسعه اقتصادی در سطح شهرستان‌ها و استان خراسان جنوبی استخراج گردید. یافته‌ها نشان داد ۱۰۳ عامل دارای نقش بازدارنده‌ی رشد اقتصاد فضا به ویژه در عرصه‌های روستایی استان خراسان جنوبی بوده است. موانع مذکور، در هفت گروه "فنی"، "انسانی و اجتماعی"، "نهادی"، "مالی و تجاری"، "محیط طبیعی"، "زیرساختی" و "جغرافیایی (مکانی)" تقسیم‌بندی شده است. به لحاظ میزان تأثیرگذاری متغیرها موانع بُعد جغرافیایی از بیشترین اثرگذاری برخودار بوده است. همچنین از حیث میزان تأثیرپذیری متغیرها نیز بُعد فنی از بیشترین تأثیرپذیری برخوردار است. به لحاظ شاخص "تعامل با سایر ابعاد شناسایی شده"، بررسی‌ها موید این بوده است که عوامل بُعد انسانی- اجتماعی در بیشترین سطح تعامل با دیگر ابعاد قرار داشته است. از حیث علت و معلول بودن ابعاد شناخته شده نیز، خروجی روش دیمتل نشان داد که ابعاد محیط طبیعی، جغرافیایی و نهادی *"علّی"* بوده و ابعاد انسانی-اجتماعی، زیرساختی، فنی و مالی و تجاری *"معلول"* به شمار می‌آید. در نهایت اینکه، در خراسان جنوبی تنوع چالش‌ها و موانع بر سر راه رشد و توسعه اقتصاد روستایی بسیار است هر چند که وزن اثرگذاری عوامل چالش‌زا، از موقعیت جغرافیایی تبعیت می‌کند؛ با این وجود گستردگی "موضوعی" و "مکانی" موانع پیش روی رشد و توسعه اقتصادی روستاها و همچنین اثرات فزاینده این عوامل بر یکدیگر سبب شده تا بافت اقتصادی روستاها را مختلف و به زوال بکشاند.

واژگان کلیدی: اقتصاد فضا، نهادگرایی، توسعه روستایی، موانع توسعه، استان خراسان جنوبی.

* mhajipour@birjand.ac.ir

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

۱) مقدمه

فضاهای جغرافیایی معماهای بسیاری دارد که نیازمند درک واقعی و برنامه‌ریزی هوشمندانه است. با تأملی در وضعیت فضاهای کنونی، به وجود دو مسأله می‌توان پی‌برد: اول، افزایش روند تسلط سکونتگاه-های شهری و شهرنشینی است که با بزرگ‌تر شدن شهرها، نگرانی‌هایی در مورد خطرات ناشی از مهاجرت در مناطق روستایی مانند کوچک شدن بازار محلی، کمبود نیروی کار، فرار مغزها از روستاها، مراقبت از جمعیت و مشکل تخلیه روستایی پدید آمده است. تمامی این مخاطرات و چالش‌ها در نهایت به پدیده‌ای جهانی به نام *"زوال روستایی"*[1] تبدیل شد که هم در کشورهای توسعه یافته و هم در کشورهای در حال توسعه می‌توان دید (Liu and Li,2017). دوم، در تمامی کشورها اعم از توسعه نیافته و حتی توسعه یافته نظیر آلمان، مسائلی همچون گسترش نابرابری جغرافیایی و خصوصاً مشکلاتی که در مناطق روستایی وجود دارد و تلاش برای بسامان رساندن آن، اهمیتی اساسی دارد (Fischer-Tahir and Naumann, 2013; Rignall and Atia, 2017; Kallert et al.,2021). بنابراین، تدبیر چالش‌ها و مسائل روستایی و به ویژه اقتصاد آن، یک گام راهبردی در توسعه اقتصاد فضا است. چرا که به دلایل گوناگون، روستاها بیش از سکونتگاه‌های شهری در معرض شکنندگی اقتصادی قرار دارد (عزیزپور و همکاران،۱۳۹۸: ۱۶۱).

از دیرباز سکونتگاه‌های روستایی به عنوان کانون‌های تجمع انسان و فعالیت‌های وی بوده که در سیر تحول خود، شرایط اقتصادی و اجتماعی گوناگونی را زیسته است؛ در این مسیر، متأثر از عناصر جهانی و تحولات آن نیز بوده است. کندوکاو تحولات فضایی روستاها در چند دهه اخیر گویای این حقیقت است که سکونتگاه‌های مذکور، در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی با چالش‌های عدیده‌ی اساسی در زمینه‌های محیط زیستی، اجتماعی، فرهنگی، نهادی و بویژه اقتصادی، مواجه است. تداوم وضع یاد شده در هر کشوری، پدیدآورنده‌ی چالش‌های متنوع و متعددی خواهد بود که فراتر از عرصه روستایی و حتی دست-به‌گریبان سکونتگاه‌های شهری و بوجود آورده‌ی معضلات ملی است؛ چراکه روستاها دربرگیرنده بخش قابل توجهی از منابع اقتصادی (اعم از طبیعی و انسانی) کشورها است که دارای ظرفیت بالقوه بالایی در اقتصاد مالی می‌تواند داشته باشد (سجاسی‌قیداری و همکاران،۱۳۹۸: ۱۶۱).

مناطق روستایی عمدتاً دارای دو مشکل اساسی است: اول کمبود امکانات زیرساختی و اجتماعی، دوم ضعف اقتصادی یا کمی درآمد و نبود اشتغال. در این خصوص بسیاری از دولت‌های جهان تلاش‌های گسترده و پرهزینه‌ای را برای بهبود شرایط داشته‌اند اما از آنجا که غالب طرح‌ها در حوزه‌ی زیرساختی بوده و نتوانسته تغییری در وضعیت اقتصادی و درآمدی روستاها به وجود آورد، اثربخش نبوده است (مطیعی‌لنگرودی و همکاران،۱۳۹۸: ۲). با این وجود، به طور گسترده اعتقاد بر این است که توسعه روستایی به انجام دگرگونی ساختاری نیاز دارد (Sheng et al.,2022).

از دلایل عمده ضعف ساختاری روستاها، مشکلات اقتصادی از جمله نبود فرصت‌های شغلی، وجود بیکاری و همچنین فقر است (سعیدی،۱۳۷۷: ۹۳)؛ همچنین، توسعه پایدار نواحی روستایی به عنوان راهبردی جامع و پایدار منوط به وجود پایداری اقتصادی است؛ از این رو، در بسیاری از کشورهای توسعه

[1] Rural Decline

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

یافته، توجه به اقتصاد پایدار روستایی از اهداف مهم و اساسی در برنامه‌های توسعه دیده شده است(شهرکی‌مقدم و همکاران،۱۳۹۹: ۱۱۵). اقتصاد روستایی به عنوان مجموعه فعالیت‌های اقتصادی تولیدی و خدماتی که در بخش‌های گوناگون کانون‌های روستایی انجام می‌گیرد، از دیرباز محلی برای تولید محصولات کشاورزی بوده و درصد زیادی از معیشت روستاییان را وابسته دارد (مطیعی‌لنگرودی و همکاران،۱۳۹۸: ۳).

امروزه در پس عواملی همچون افزایش رقابت جهانی، آزادسازی بازار و دگرگونی‌های فنی-اجتماعی تغییرات قابل توجهی در ساختار و عملکرد اقتصاد روستایی پدیدار شده است؛ به گونه‌ای که با فشار ناشی از افزایش قیمت تمام شده برای تولید در بخش کشاورزی عواقبی همچون رواج طرح‌های ادغام و گسترش مزارع، جایگزینی سرمایه به جای نیروی کار، مهاجرت روستائیان و کارگران مزرعه و همچنین کوچک شدن همزمان اقتصادهای محلی از عواقب آن بوده است. تأملی در وضع موجود از منظر سیاست منطقه‌ای،گویای پیچیده و اغلب متناقض بودن اوضاع و رفتارها است؛ به طوری که، از یک سو، سیاست نئولیبرالی خصوصی‌سازی و مقررات‌زدایی به نفع کاهش مداخله مستقیم دولت در اقتصادهای روستایی را می‌توان شاهد بود (*پیش‌فرض چنین موضع سیاستی این است که نیروهای بازار رقابتی احتمالاً نوآوری را تحریک می‌کنند و کارآیی اقتصادی و در نتیجه قابلیت حیات این مکان‌ها را بهبود می‌بخشند*)، از سوی دیگر واقعیت‌های سیاسی محلی نشان می‌دهد که دولت‌ها به شکل‌های مختلف مداخله مستقیم اقتصادی در مناطق، هر چند به شکلی پراکنده، دارند (Plummer et al., 2018: 308).

استان خراسان جنوبی در شرق ایران به عنوان یک منطقه با میزان روستانشینی نسبتاً زیاد در کل کشور، که طبق آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۵ حدود ۴۱ درصد روستانشین داشته است، در حال حاضر به تحولات و روندهای فضایی قابل تأملی دچار است؛ به گونه‌ای که طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ میزان رشد جمعیت روستایی کل استان منفی ۰/۲ درصد بوده و تحلیل فضایی این رشد منفی نیز نشان می‌دهد که طی دوره مذکور شهرستان‌های مرزی استان یعنی نهبندان، زیرکوه، سربیشه و نهبندان بیشترین کاهش جمعیت روستایی را داشته است.

این شرایط در حالی است که استان خراسان جنوبی و روستاهای آن از ظرفیت‌ها و مزیت‌های رقابتی عدیده‌ای برخوردار است؛ به طور مثال بسیاری از روستاهای آن کانون تولید محصولات راهبردی زرشک، زعفران و عناب است؛ مزیت رقابتی پرورش شتر در بسیاری از شهرستان‌های استان وجود دارد؛ ظرفیت تولید صنایع دستی منحصربفرد نظیر بافت پارچه گرانقیمت "عبایی از جنس پشم شتر" با قابلیت بالای صادرات به کشورهای حاشیه خلیج فارس، یا گلیم و جاجیم و فرش وجود دارد؛ ظرفیت بالقوه مراتع پیرامون روستاها برای تولید گونه‌های گیاهی دارویی و تجاری که برخی (نظیر آنغوزه) از جنبه صادراتی برخوردار است؛ جاذبه‌های متعدد اکوتوریستی، گردشگری کویر، بومگردی، گردشگری کشاورزی، گردشگری فرهنگی و آیینی و گردشگری خوراک در بطن و پیرامون روستاها وجود دارد؛ در روستاهای استان انواع نظام‌های تعاونی به صورت سنتی (مانند نظام تولید زراعی سنتی تیرکار) و مدرن (مانند

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

شرکت‌ها سهامی زراعی، تعاونی‌های تولید کشاورزی، گروه‌های توسعه روستایی، صندوق‌های خرد اعتباری) سابقه دارد.

با در نظرگرفتن این ظرفیت‌ها و دیگر توان‌های موجود در استان، این پرسش کلیدی مطرح است که چه موانع و چالش‌هایی منجر به جلوگیری از رشد و توسعه اقتصاد فضا به‌ویژه در عرصه روستایی استان شده است به گونه‌ای که فضای جغرافیایی را به پدیده‌ی زوال روستاها دچار ساخته است؟ در این تحقیق سعی گردیده ضمن درک موانع رشد و تحول اقتصاد، به الگویابی ساختار اثرگذاری این چالش‌ها در فضاهای روستایی خراسان جنوبی پرداخته شود.

۲) مبانی نظری

اهمیت مقوله رشد و تحول در اقتصاد برای محققین و دست‌اندرکاران فضا، منجر به پدیدار آمدن مطالعات متعددی شده است که تعدادی از به‌روزترین آن در ادامه ذکر شده است. در این بین آنچه تحقیق حاضر را از پیشینه متمایز می‌سازد، پرداختن به امر شناسایی الگوی جامع موانع اثرگذار بر رشد اقتصادی فضا (به عنوان مفهوم کلان آن) بوده است؛ چراکه در مطالعات قبلی عمدتاً یک تأثیر یک یا چند عامل محدود بر کلیت اقتصاد به عنوان مانع تحلیل شده یا اینکه تأثیر عوامل، بر یک جز از کلیت اقتصاد فضا بررسی گردیده است.

قاراخانی و همکاران (۱۴۰۰) به دنبال تحلیلی بنیادین از موانع نهادی تداوم رشد اقتصادی ایران در عصر پهلوی دوم دریافتند که نزاع بر سرقدرت، سیطره روابط شخصی بر امور، توزیع نامولد رانت، عدم شکل‌گیری تخریب خلاق (نوآوری و کارآفرینی) از مهمترین دلایل عدم تدوام رشد اقتصاد در طول دوران مورد مطالعه بوده است.

حجی‌پور و کریمی‌پور (۱۳۹۹) در نتیجه‌ی بررسی مهمترین موانع توسعه و پایداری نظام تولید در روستاهای بخش مرکزی شهرستان بشرویه نشان دادند که موانع عدیده‌ای بر سرراه توسعه و پایداری نظام تولید وجود دارد. برخی از این موانع دارای سابقه تاریخی از زمان اصلاحات ارضی و بنیان نهادی در جامعه روستایی دارد که مهم‌ترین آن "خرده مالکی شدید و قطعات کوچک اراضی" بوده است. دسته‌ی دیگر موانع نیز به عملکرد غیرمنطقی نظام برنامه‌ریزی در قبال تولید و اقتصاد روستایی باز می‌گردد. در کل افول تولید در روستاها اگر به دلیل عوامل طبیعی تشدید گردیده با این وجود، نظام برنامه‌ریزی در قبال روستاها از کاستی عملکرد توسعه‌زا برخوردار است و تداوم شرایط کنونی به منزله‌ی ناپایداری هر چه بیشتر نظام تولید روستایی با تمام عواقب شناخته شده خواهد بود.

حسینی و همکاران (۱۳۹۸) بعد از بررسی موانع توسعه پایدار اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد کارآفرینی در شهرستان کیار از توابع استان چهارمحال و بختیاری دریافتند که مهم‌ترین موانع پیش روی اقتصاد روستاها شامل نبود نوآوری در رابطه با تعامل بین محیط زیست و انسان، ورود سازمان های متعدد مداخله گر در روستا و فقدان مدیریت یکپارچه ی روستا ها، مهارت پایین مردم در کسب و

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

کار ها، نداشتن اطلاعات از بازار های کسب و کار و نبود نهادهای مشاوره‌ای مانند کلینیک‌های کسب و کار بوده که کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

مطیعی‌لنگرودی و همکاران (۱۳۹۸) پس از مطالعه موانع و قابلیت‌های تنوع بخشی فعالیت‌ها در اقتصاد روستایی بخش رحمت آباد و بلوکات شهرستان رودبار اذعان داشتند که موانع اقتصادی روستاها در چهار بعد محیطی، زیرساختی و نهادی، اجتماعی و اقتصادی قابل شناسایی است. در این میان، بعد "زیرساختی و نهادی" مهمترین مانع در تنوع‌بخشی به فعالیت‌هی اقتصاد روستایی است و بیشترین تأثیر را بر سایر ابعاد دارد.

شکیبایی (۱۳۹۶) در خصوص موانع و چالش‌های پیش‌روی اقتصاد به ویژه برای ایجاد اشتغال می‌گوید عواملی نظیر سیستم تشویقی و انگیزشی و فقدان سرمایه اجتماعی، تشدید و افزایش ابعاد مختلف امنیت و احساس امنیت در بین سرمایه‌گذاران، کارفرمایان و صاحبان کار، وجود قوانین دست‌وپاگیر و بروکراسی شدید حاکم بر سازمان‌ها و ادارات دولتی و انتظارات و توقعات فزاینده از صاحبان کار و سرمایه ازجمله مهم‌ترین موانع خرد و منطقه‌ای ایجاد اشتغال است.

کلین[1]و همکاران (۲۰۲۲) اذعان نمودند که اقتصاد روستایی به شدت تحت تأثیر نهادها و محیط‌های نهادی است. در این میان، عدم درک مناسب از اشکال ناملموس نهادها (مانند روال‌ها و قراردادها) و تعامل آنها با نهادهای رسمی که در رویه‌های اقتصادی وجود دارد، یکی از چالش‌های پیش رو برای توسعه اقتصاد روستایی است.

ناین[2]و همکاران (۲۰۲۱) از مطالعه‌ای در وینتام دریافتند که نسبت بالای کارگران سالخورده مزارع کشاورزی که قادر به یافتن شغل جایگزین در طول دوره گذار نیستند، یک مانع اساسی برای افزایش بهره‌وری در اقتصاد روستا و بخش کشاورزی است. به علاوه، با تلاش برای ارتقا بهره‌وری، برابری در جامعه خدشه‌دار می‌گردد. از این رو، تضاد بهره‌وری با برابری اجتماعی یک چالش اساسی برای فرآیند توسعه حال و آینده به شمار می‌رود

ایکیدا و ماریتا[3](۲۰۲۰) در تبیین مهمترین موانع رشد اقتصاد فضا در ژاپن به عواملی همچون ظرفیت کم برای جذب فناوری، اصطکاک اقتصادی و سیاسی با جهان خارج و فقدان رقابت کافی در اقتصاد اشاره داشتند.

حل مسأله رشد اقتصادی در فضاهای جغرافیایی، از اهم مسائل مورد توجه متخصصین علوم اجتماعی و دغدغه همیشگی دولت‌ها در اکثر کشورهای جهان بوده است (رهبر و همکاران،۱۳۸۶: ۱۱۱؛ ندیری و محمدی،۱۳۹۰: ۲) زیرا به وسیله‌ی رشد اقتصادی است که می‌توان کارآمدی سیستم اقتصادی حاکم بر فضا را ارزیابی و اندازه‌گیری نمود (عرب‌مازار و همکاران،۱۳۹۷: ۱۷).

تعریف اصلی از نظر رشد در دراز مدت، ظرفیت تولید اقتصادی است و به طور معمول، توسط رشد واقعی در تولید ناخالی داخلی (GDP) اندازه‌گیری می‌شود. به عبارت دیگر، رشد اقتصادی یعنی بهبود

[1] Klein
[2] Nguyen
[3] Ikeda and Morita

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

مستمر در ظرفیت برآوردن تقاضا برای کالاها و خدمات، ناشی از افزایش مقیاس تولید و بهبود بهره‌ری (Aghion & Howitt,2008). بدین‌سان، رشد اقتصادی دلالت بر افزایش تولید یا درآمد سرانه دارد. اگر تولید کالاها و خدمات به هر وسیله‌ی ممکن، در یک جامعه افزایش پیدا کند، می توان این افزایش را رشد اقتصادی تلقی کرد (قربانی و همکاران،۱۳۹۴).

در این میان، چگونگی و چرایی رشد، جای تأمل و دربرگیرنده سوال‌های زیادی است. حال موضوع قابل اهمیت در عصر حاضر، تأثیر شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع بر رشد اقتصادی آنها است و نمی‌توان رشد اقتصادی را فارغ از شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مورد بحث قرار داد (عرب‌مازار و همکاران،۱۳۹۷: ۱۸). بنابراین عوامل تأثیرگذار بر رشد اقتصادی و شناسایی موانع و تلاش برای رفع آن (سبحانی و همکاران،۱۳۹۷: ۲۵۲) بسیار مهم است.

در ادبیات رشد اقتصادی نیم قرن اخیر، چهار نظریه برای بررسی عوامل رشد اقتصادی کشورها شکل گرفته است (چراغی و همکاران،۱۳۹۸: ۷۹): سه نظریه اقتصادی شامل مدل رشد نئوکینزی دومار[1] (۱۹۴۶)، مدل رشد نئوکلاسیکی سولو و سوان[2](۱۹۵۶) و مدل رشد درون‌زای رومر-لوکاس[3](۱۹۹۴) بر عوامل سطحی و مستقیم رشد تأکید دارند که تفاوت در رشد اقتصادی و درآمد سرانه را بر اساس تفاوت در مسیرهای انباشت عوامل تولید و مجموعه‌ای از سازوکارهای درونی اقتصاد همانند توسعه سرمایه انسانی، ارتقاء بهره‌وری یا تحقیق و توسعه شرح می‌دهند (برانسون،۱۳۹۳: ۷۲۴).

در حقیقت برای رشد اقتصادی بایستی حجم سرمایه‌گذاری‌ها بیشتر از مقدار لازم به‌جای سرمایه‌های کم‌ارزش باشد. بنابراین مقدار پس انداز و سرمایه‌گذاری نقش مهمی در روند رشد اقتصاد ایفا می‌کند. این دیدگاه، از محورهای اصلی در رویکرد کلاسیک رشد اقتصادی است (Gallo,2002). از دیگر عناصر اثرگذار بر رشد اقتصادی که در رویکرد نئوکلاسیک رشد توسط سولو بیان شده، سرمایه انسانی است. بر اساس استدلال سولو و مدل استاندارد شده وی، سرمایه انسانی که یک ورودی مهم به فعالیت‌های نوآوران و فعالیت‌های مبتنی بر دانش است، با ارتقا سطح آن می‌توان افزایش عملکرد تولید کل (رشد) را شاهد بود (مرادی و همکاران،۱۳۹۷: ۳۹؛ Holland et al.,2013).

مدل چهارم در چارچوب نظریات نهادگرایی شکل گرفته است که به تبیین ریشه‌ها و دلایل بنیادین و عمیق اقتصادی می‌پردازد و دلیل تفاوت در مسیرهای رشد کشورها و جوامع را در نهادهای آن بررسی می‌کند (نورث،۱۳۷۷: ۱۹). نهادگرایی به عنوان دیدگاهی نظری در پایان قرن نوزدهم و ابتدای قرن بیستم در نقد اقتصاد نئوکلاسیک در حوزه علم اقتصاد و در میان اقتصاددانان آمریکایی پدیدار شد. دهه اول قرن بیست و یکم نیز به دوران تسلط اندیشه نهادی بر مباحث "توسعه" ذکر شده است. از اولین نظریه‌پردازان اقتصاد نهادگرا (اقتصاددانان نهادی قدیم) می‌توان وبلن[4]، راجر[5]، کامنز[6]و میچل[7]را نام برد.

[1] Domar
[2] Solow & Swan
[3] Romer & Lucas
[4] Veblen
[5] Rajer
[6] Commons
[7] Michel

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

در این نگرش، توجه خاص به عناصر و فضاهای غیراقتصادی همچون اجتماعی، جغرافیایی، فرهنگی و غیره که افراد در آن تصمیم می‌گیرند، دارد (دادگر،۱۳۸۳: ۴۴۲؛ مومنی و نیکونسبتی،۱۳۹۶: ۲۰۰).

نورث و همکاران با بررسی رشد اقتصادی کشورهای مختلف از ۱۹۵۰ تا ۲۰۰۴ به این نکته اشاره کردند که جوامع فقیر به این دلیل که رشد آنها بسیار کندتر است، فقیر نیستند بلکه علت آن است که در سال‌های بیشتری رشد درآمد منفی را تجربه کرده‌اند و شدت کاهش آن نیز بیشتر بوده است (North et a.,2009: 57). به اعتقاد نهادگرایان جدید از قبیل نورث، توسعه حاصل نوعی خاص از نهادها است و این نوع خاص از نهادها مسأله‌ای فراتر از یک یا چند نهاد خاص است.

تفاوت در نهادهای اقتصادی، بیش از سه فاکتور شانس، جغرافیا و فرهنگ بر تفاوت در میزان درآمدسرانه جوامع اثرگذار است (Acemoglu,2009: 123). همچنین در چارچوب نهادگرایی، انگیزه و محدودیت‌هایی که نهادهای سیاسی و اقتصادی پیش روی سیاستمداران قرار می‌دهد، اصلی‌ترین مانع در برابر به‌کارگیری سیاست‌هایی است که شکست بازار را کاهش می‌دهد و رشد اقتصادی را به ثمر می‌آورد (Acemoglu and Robinson,2012: 67). نهادها نه تنها بر سرمایه‌گذاری در منابع فیزیکی، انسانی، تکنولوژیکی و سازمان‌های تولید بلکه بر نحوه توزیع درآمد نیز اثرگذار است (Acemoglu et al.,2005: 7). بنابراین، تأثیر مستقیم نهادها روی درآمدها، مثبت و بالاست (Rodrik et al.,2004: 131)

بر بنیاد نظریه‌پردازان نهادگرایی، اصلاح ساختار نهادی و حرکت در جهت نظمی مشارکتی و دموکراتیک، بنیان رشد اقتصادی پایدار است. همچنین از دیگر الزامات این رشد، کاهش نابرابری است تا به تهدیدی برای نظم مشارکتی بدل نشود. بر این اساس، اصلاحات جزئی مانند اصلاحات در حقوق مالکیت و حاکمیت قانون هرچند مفید است، اما ضامن رشد اقتصادی پایدار نیست، بلکه نیاز به تحول و اصلاح ساختار نهادی است (مومنی و نیکونسبتی،۱۳۹۶: ۲۰۰)

بر اساس این رویکرد، سرمایه‌های مجزای محلی و توانمندی‌های اقتصادی درونی، به عنوان بنیانی برای توسعه و ایجاد و راه‌اندازی رقابت‌پذیری محلی و منطقه‌ای به شمار می‌رود. نهادگرایی بر ویژگی‌ها و موارد مورد نیاز توسعه محلی و منطقه‌ای توجه دارد. بر این بنیاد، نهادها اعم از رسمی و غیررسمی به عنوان اجزا مهم و جدایی‌ناپذیر در کاهش عدم قطعیت و ریسک و افزایش اعتماد در توسعه منطقه‌ای محسوب می‌شود. همچنین با درنظر گرفتن این اصل که فضاهای گوناگون دارای شرایط نهادی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مختص خود است، در چارچوب نهادگرایی اعتقاد بر اصول انعطاف‌پذیر و مدل‌های متنوع توسعه منطقه‌ای و محلی می‌باشد. بدین‌سان، در رویکرد نهادگرایی، مفاهیمی نظیر سرمایه اجتماعی، اعتماد، شبکه‌ها، ساختارهای حقوقی و مقرراتی، هنجارها، اشکال سازمانی، ترتیبات نهادی، درجه رسمی بودن نهادها، ظرفیت نهادی و حکمروایی دارای نقش مهمی در فرآیند تدوین سیاست‌ها و تصمیم‌گیری توسعه به طور اعم و توسعه محلی و منطقه‌ای به طور اخص است (فرجی‌راد و کاظمیان،۱۳۹۱: ۴۹).

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

۳) روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف کاربردی و از حیث ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. داده‌ها با مطالعات اسنادی و دریافت‌نظرات نخبگان (محلی و منطقه‌ای) گردآوری شده است. به طوری که برای شناخت و تعیین وزن موانع رشد اقتصاد فضا از ترکیب روش طوفان مغزی و تحلیل سلسله مراتبی AHP استفاده شده است: در گام اول از جلسات شورای اشتغال و توسعه اقتصادی در شهرستان‌های ۱۱گانه استان خراسان جنوبی که با حضور مسئولین دستگاه‌های اجرایی اقتصادی هر شهرستان و برخی نخبگان روستایی آن (اعضای شوراهای اسلامی روستاها، دهیاران و تولیدکنندگان برجسته روستاها) برگزار می-گردید، گزاره‌های اولیه شناخته شد. در گام دوم، در جلسات اشتغال و توسعه اقتصادی استان (مشتمل بر نمایندگان شهرستان‌ها به همراه نماینده دستگاه‌های اقتصادی استان- با حدود ۲۳ نفر عضو) در محل سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان جنوبی، یافته‌های مرحله‌ی قبل مورد بازبینی، اصلاح و دسته‌بندی موضوعی قرار گرفت؛ در گام سوم، پس از تأیید عوامل شناخته شده (بررسی و تأیید اطمینان-پذیری و پایایی داده‌ها) از سوی اعضای شورای اشتغال و توسعه اقتصادی استان، سنجش وزن هر کدام از عوامل در چارچوب تحلیل سلسله مراتبی انجام گرفت. همچنین به منظور شناسایی الگوی روابط میان ابعاد (مقوله‌های شناسایی شده) از روش دیمتل به شرح گام‌های زیر استفاده شده است:

گام ۱، تشکیل ماتریس ارتباط مستقیم(M): برای شناسائی الگوی روابط میان n معیار ابتدا یک ماتریس n×n تشکیل می‌شود. تاثیر عنصر مندرج در هر سطر بر عناصر مندرج در ستون در این ماتریس درج می‌شود. اگر از دیدگاه بیش از یک نفر استفاده شود، هریک از خبرگان باید ماتریس موجود را تکمیل کنند. سپس از میانگین ساده نظرات استفاده می‌شود و ماتریس ارتباط مستقیم X تشکیل داده می شود. برای بررسی تاثیرگذاری معیارها بر روی هم از طیف کلامی پنج گانه (۰=بدون تأثیر، ۱=تأثیرگذاری خیلی کم، ۲=تأثیرگذاری کم، ۳= تأثیرگذاری زیاد، ۴= تأثیرگذاری خیلی زیاد) استفاده می شود.

$$X = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & x_{n1} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{1n} & \cdots & 0 \end{bmatrix}$$

گام ۲، نرمال کردن ماتریس ارتباط مستقیم: برای نرمال سازی ابتدا جمع تمامی سطرها و ستون‌های ماتریس ارتباط مستقیم محاسبه می‌شود. بزرگترین عدد مجموع سطرها و ستون‌ها با k نمایش داده خواهد شد. برای نرمال سازی باید تک‌تک درایه‌های ماتریس ارتباط مستقیم بر k تقسیم شود.

$$k = max\left\{max\sum_{j=1}^{n} x_{ij}, \sum_{i=1}^{n} x_{ij}\right\}$$

$$N = \frac{1}{k} * X$$

گام ۳، محاسبه ماتریس ارتباط کامل: بعد از محاسبه ماتریس های نرمال، ماتریس روابط کل فازی با توجه به رابطه زیر به‌دست می‌آید .

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

$$T = \lim_{k \to +\infty} (N^1 + N^2 + \cdots + N^k)$$

به عبارتی دیگر ابتدا یک ماتریس همانی n×n تشکیل می‌دهیم، سپس این ماتریس همانی را منهای ماتریس نرمال کرده و ماتریس حاصل را معکوس می‌کنیم. ماتریس نرمال در ماتریس حاصل ضرب می‌شود تا ماتریس ارتباط کامل بدست آید.

$$\mathrm{T} = \mathrm{N} \times (I - N)^{-1}$$

ماتریس همانی یا یکه ماتریسی است که تمامی درایه‌های آن غیر از قطر اصلی صفر است. جدول زیر ماتریس ارتباط کامل را نشان می دهد.

گام ۴، محاسبه ماتریس ارتباط داخلی: برای محاسبه ماتریس روابط داخلی باید ارزش آستانه محاسبه شود. با این روش می‌توان از روابط جزئی صرف‌نظر کرده و شبکه روابط قابل اعتنا یا و همان نقشه شبکه روابط (NRM)را ترسیم کرد. تنها روابطی که مقادیر آنها در ماتریس T از مقدار آستانه بزرگتر باشد در NRM نمایش داده خواهد شد. برای محاسبه مقدار آستانه روابط کافی است تا میانگین مقادیر ماتریس T محاسبه شود. بعد از آنکه شدت آستانه تعیین شد، تمامی مقادیر ماتریس T که کوچکتر از آستانه باشد صفر شده یعنی آن رابطه علی در نظر گرفته نمی‌شود.

گام ۵، خروجی نهایی و ایجاد نمودار علی: گام بعدی به‌دست آوردن مجموع سطرها و ستون‌های ماتریس T است. مجموع سطرها (D) و ستون‌ها (R) با توجه به فرمول‌های زیر به‌دست می‌آورده می شود.

$$D = \sum_{j=1}^{n} T_{ij}$$
$$R = \sum_{i=1}^{n} T_{ij}$$

سپس با توجه به D و R ، مقادیر D+R و D-R را به دست می آورده می شود که به ترتیب نشان دهنده میزان تعامل و قدرت تاثیرگذاری عوامل هستند.

گام ۶، تفسیر نتایج: با توجه به نمودار و جدول فوق هر عامل از چهار جنبه بررسی می شود:

- ✓ میزان تاثیر گذاری متغیرها: جمع عناصر هر سطر (D) برای هر عامل نشانگر میزان تاثیرگذاری آن عامل بر سایر عامل‌های سیستم است.
- ✓ میزان تاثیرپذیری متغیرها: جمع عناصر ستون (R) برای هر عامل نشانگر میزان تاثیرپذیری آن عامل از سایر عامل‌های سیستم است.
- ✓ بردار افقی (D + R) میزان تاثیر و تاثر عامل مورد نظر در سیستم را نشان می دهد. به عبارت دیگر هرچه مقدار D + R عاملی بیشتر باشد، آن عامل تعامل بیشتری با سایر عوامل سیستم دارد.
- ✓ بردار عمودی (D - R) قدرت تاثیرگذاری هر عامل را نشان می‌دهد. بطور کلی اگر D - R مثبت باشد، متغیر یک متغیر علی محسوب می‌شود و اگر منفی باشد، معلول محسوب می‌شود.

۴) یافته‌های تحقیق

اول، شناخت موانع و ابعاد آن

کنکاش موانع پیش روی توسعه اقتصاد فضا بر بنیاد سکونتگاه‌های روستایی خراسان جنوبی منجر به شناخت ۱۰۳ مانع گردید. دسته‌بندی چالش‌ها در هفت گروه انجام شد. به لحاظ فراوانی در ابعاد ۷گانه

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

نیز، بررسی‌ها موید این است که بیشترین فراوانی موانع در حوزه "فنی" است. سپس به ترتیب موانع بعد "انسانی و اجتماعی"، "نهادی"، "مالی و تجاری"، "محیط طبیعی"، "زیرساختی" و "جغرافیایی (مکانی)" از حیث فراوانی قابل تأمل برای برنامه‌ریزان توسعه است (جدول ۱).

جدول ۱. فراوانی موانع در ابعاد شناخته شده فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

ابعاد	فراوانی موانع	درصد
فنی	۲۷	۲۶
انسانی و اجتماعی	۱۸	۱۷
نهادی	۱۷	۱۶
مالی و تجاری	۱۵	۱۵
محیط طبیعی	۱۱	۱۱
زیرساختی	۱۰	۱۰
جغرافیایی (مکانی)	۶	۶
جمع کل	۱۰۳	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

در بُعد فنی ۲۷ چالش کلیدی فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی وجود دارد که بنا به وزن استخراج شده از نظر نخبگان، *"کمبود نیروی انسانی متخصص و نیمه ماهر برای فعالیت در بخش‌های اقتصاد روستایی"* اصلی‌ترین چالش به شمار می‌رود؛ به گونه‌ای که در بسیاری از سکونتگاه‌های روستایی استان، زارعان و باغداران دارای دانش صرفاً تجربی هستند و متخصصین آکادمیک و آشنا به علم روز کشاورزی در روستاها به ندرت فعالیت دارند. در حالی که فارغ‌التحصیلان دانشگاهی حوزه کشاورزی در منطقه و کشور به ظاهر عدیده است، عدم حضور و جذب این افراد در عرصه‌های روستایی نشان از نبود جذابیت و وجود موانع دیگری است که در سایر ابعاد ذکر شده در این تحقیق، بدان اشاره شده است. در مراتب بعدی، از چالش‌های بُعد فنی می‌توان به "عرضه‌ی فله‌ای وغیربسته‌بندی شده محصولات تولیدی روستا"، " عدم بازارمحوری تولید در بین روستائیان" و "ضعف نظام تعاونی (مصرف و تولید) در فضاهای روستایی و تضعیف روز افزون آن" اشاره داشت (جدول ۲).

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

جدول ۲. موانع بعد فنی فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

موانع	وزن
کمبود نیروی انسانی متخصص و نیمه ماهر برای فعالیت در بخش‌های اقتصاد روستایی	۰,۰۵۴
عرضه فله ای و غیربسته بندی شده محصولات تولیدی روستا	۰,۰۴۹
عدم بازارمحوری تولید در بین روستائیان (نوع تولید بی توجه به نیاز روز بازار انتخاب می گردد)	۰,۰۴۸
ضعف نظام تعاونی (مصرف و تولید) در فضاهای روستایی و تضعیف روز افزون آن	۰,۰۴۸
ضعف محصولات تولیدی از حیث باب سلیقه مشتری بودن	۰,۰۴۶
پایین بودن تنوع محصولات در هر رسته تولیدی (ضعف زنجیره ارزش)	۰,۰۴۵
متنوع نبودن فعالیت های اقتصادی در فضاهای روستایی	۰,۰۴۴
برند نبودن بسیاری از خدمات و محصولات روستایی	۰,۰۴۲
پایین بودن توان، روحیه و مهارت صنعتگری در بین روستاییان استان	۰,۰۴
افت کیفیت داروهای درمان دام و طیور	۰,۰۴
نبود نظام های بهره برداری مناسب از عرصه های منابع طبیعی	۰,۰۴
گستردگی نظام بهره برداری سنتی در بخش کشاورزی	۰,۰۳۹
خرده مالکی شدید	۰,۰۳۸
پراکندگی شدید اراضی کشاورزی در سطح مزرعه	۰,۰۳۷
پایین بودن سطح مکانیزاسیون و مستهلک بودن ادوات کشاورزی موجود	۰,۰۳۷
بالا بودن سطح هدر رفت تولیدات کشاورزی در زمان برداشت	۰,۰۳۶
ناکارآمدی الگوی کشت غالب در بسیاری از مناطق روستایی	۰,۰۳۵
نبود مزارع الگویی به منظور تغییر نوع کشت در بسیاری از روستاها	۰,۰۳۴
نبود و کمبود صنایع تبدیلی و تکمیلی مرتبط با بخشهای اقتصادی روستایی	۰,۰۳۳
مازاد برداشت از چاه های آب کشاورزی (فراتر از میزان تعیین شده در پروانه ها)	۰,۰۳۲
تداوم کشت محصولات آب بر	۰,۰۳۲
گستردگی استفاده از روش آبیاری سنتی نظیر غرقابی	۰,۰۳۱
کانال های خاکی انتقال آب	۰,۰۳
نبود سایت های تولید و تکثیر و فرآوری بذور اصلاح شده	۰,۰۲۷
مناسب نبودن راه های مواصلاتی بین مزارع	۰,۰۲۴
گسترش شدید آفات کشاورزی	۰,۰۲
آسیب پذیر بودن آثار تاریخی روستایی در هنگام بروز حوادث غیرمترقبه	۰,۰۲

بُعد انسانی – اجتماعی موانع شناخته شده، دارای ۱۸ عامل بوده است. در بین موانع انسانی – اجتماعی برجسته‌ترین آن *" ورود اندک سرمایه‌گذاران به بخش تولید و رغبت کم نسبت توسعه تولید به دلیل ترس از بازار فروش"* است؛ چراکه تجربه زیسته تولیدکنندگان و بازگویی رنج و مشقت تحمیل شده از یکسو و مقایسه منافع حاصل از فعالیت‌های تولیدی با فعالیت‌های رانتی از دیگر سو سبب گردیده هم نرخ ورود سرمایه‌گذاران جدید به بخش‌های تولیدی (به ویژه در فعالیت‌های مرتبط با فضاهای روستایی) کاهش یابد و هم تولیدکنندگان پیشکسوت نیز تمایل چندانی به توسعه فعالیت‌های خود نداشته باشند. همچنین یکی دیگر از موانع شناخته شده در بُعد انسانی – اجتماعی که عاملی برای بی‌انگیزگی

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

تولیدکنندگان (به ویژه تولیدکنندگان خرد) در فضاهای روستایی می‌گردد، *"اعتقاد روستائیان به رانت بازی و پارتی بازی در ارائه خدمات و تسهیلات اعطایی به روستاها و گسترش نابرابری"* است. در مرتبه سوم از موانع شناخته شده این بُعد می‌توان به *"کم اعتمادی مردم محلی نسبت به اقوال و عملکرد مسئولین"* نیز اشاره داشت. پایین‌ترین وزن در بین موانع بُعد انسانی – اجتماعی نیز به عامل "پایین بودن سطح دانش در امور روزمره" تعلق گرفته است؛ بدین‌معنا که بسیاری از افراد جامعه (عمدتاً روستاییان) از تکنولوژی‌ها و ظرفیت‌های روز به دلیل کمبود دانش و ترس از آن، استفاده نمی‌نمایند از جمله آن می‌توان به خریدهای اینترنتی و استفاده از عابربانک اشاره داشت. (جدول ۳).

جدول ۳. موانع بعد انسانی – اجتماعی فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

موانع	وزن
ورود اندک سرمایه‌گذاران به بخش تولید و رغبت کم نسبت توسعه تولید به دلیل ترس از بازار فروش	۰,۱۴۶
اعتقاد روستائیان به رانت بازی و پارتی بازی در ارائه خدمات و تسهیلات اعطایی به روستاها و گسترش نابرابری	۰,۰۸۷
کم اعتمادی مردم محلی نسبت به اقوال و عملکرد مسئولین	۰,۰۷۵
پایین بودن سطح اعتماد و اطمینان به مشاغل قدیمی در برآورده ساختن نیازها از جانب مردم خصوصا جوانان	۰,۰۷۵
میل جوانان به اشتغال های شهری	۰,۰۷۲
مهاجرت شدید جمعیت جوان و تحصیلکرده به خارج از محل و ناحیه	۰,۰۶۸
پایین بودن سطح سواد فعالین اقتصادی در روستاها	۰,۰۶۷
بالا بودن میانگین سنی فعالین اقتصادی در روستاها	۰,۰۵۵
پایین بودن سطح ریسک پذیری اهالی	۰,۰۵۱
پایین بودن سطح اعتماد به نفس افراد	۰,۰۴۶
سرمایه اجتماعی در سطح متوسط و رو به پایین	۰,۰۴۵
عدم اعتماد اهالی به کارگروهی	۰,۰۳۸
عدم وجود انگیزه و روحیه کارهای جمعی و گروهی	۰,۰۳۸
انتظارات بالای نسل جوان نسبت به رسیدن به پیشرفت	۰,۰۳۷
عدم آگاهی روستاییان نسبت به چگونگی بهره برداری اقتصادی از برخی فعالیت ها نظیر گردشگری	۰,۰۲۹
عدم اعتقاد اهالی به منفعت دار بودن بخش های اقتصادی روستا	۰,۰۲۸
الگوگیری فرهنگی و رفتاری و اخلاقی از تلویزیون (فرهنگ مصرفگرا و راحت طلبی)	۰,۰۲۴
پایین بودن سطح دانش در امور روزمره (مثلا عدم توانایی خرید و فروش اینترنتی و ...)	۰,۰۱۹

یکی از بخش‌های مهم موانع توسعه اقتصاد فضا *"موانع نهادی"* است. در این خصوص می‌توان به عواملی همچون *" کثرت سازمان ها و نهادهای تصمیم گیر برای مدیریت اقتصاد روستا"*، *"بروکراسی اداری طویل و پیچیده"*، *"متمرکز بودن متولی صدور بسیاری از مجوزها در مرکز استان"* و *"ضعف نهادهای پشتیبانی کننده تولید و نبود موسسات خصوصی ارائه دهنده مشاوره فنی، مدیریتی و ..."* که در صدر موانع نهادی هستند، اشاره داشت.

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

جدول ۴. موانع بعد نهادی فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

موانع	وزن
کثرت سازمان ها و نهادهای تصمیم گیر برای مدیریت اقتصاد روستا	۰,۰۸۸
بروکراسی اداری طویل و پیچیده	۰,۰۶۸
متمرکز بودن متولی صدور بسیاری از مجوزها در مرکز استان	۰,۰۶۷
ضعف نهادهای پشتیبانی کننده تولید و نبود موسسات خصوصی ارائه دهنده مشاوره فنی، مدیریتی و ...	۰,۰۶۶
تغییرات شدید قوانین و بخشنامه های متضاد و بالا رفتن ریسک سرمایه گذاری برای بخش خصوصی در فعالیت های اقتصاد روستایی	۰,۰۶۴
فعالیت دلالان و واسطه ها در اقتصاد فضا روستایی	۰,۰۶۳
اولویت حمایتهای دولت از بخش مصرف در عوض حمایت از بخش تولید روستایی	۰,۰۶۱
عدم تعیین تکلیف مالکیت اراضی و تعارض با اوقاف (محدودیت برای دریافت تسهیلات و دریافت امتیاز آب و برق برای دامداری‌ها به دلیل نبود سند)	۰,۰۶
عدم ممانعت دولت از واردات بی رویه و قاچاق دام از کشور افغانستان	۰,۰۶
محدود نمودن پروانه های چرام دام در مراتع	۰,۰۵۸
تعارض میان برخی قوانین، آیین نامه ها و بخشنامه های ادارات مرتبط با اقتصاد روستا	۰,۰۵۶
عدم آشنایی و توجه کافی برنامه ریزان و سیاست گذاران با ویژگی های مردم بومی	۰,۰۵۳
کثرت دامداران بدون پروانه و عدم دریافت حمایت تسهیلاتی بلند مدت	۰,۰۵۲
همکاری ضعیف ادارات دخیل در امر اعطای مجوز به فعالیتهای خدماتی و گردشگری	۰,۰۴۷
نبود برنامه جامع و مشخص برای بهره برداری از ظرفیتهای بخش گردشگری	۰,۰۴۷
مالکیت خصوصی برخی اماکن گردشگری	۰,۰۴۵
موانع اداری، مالی و زیست محیطی بر سرراه جابجایی چاه های کشاورزی	۰,۰۴۵

موانع مالی و تجاری از دیگر سدهای شناخته شده فراروی توسعه اقتصاد فضا با تأکید بر سکونتگاه‌های خراسان جنوبی بوده است. در این زمینه مهم‌ترین عنصر آن *"افزایش قیمت نهاده‌های تولیدی فعالیت-های اقتصادی روستا"* ذکر شده است. در مراتب بعدی عواملی نظیر *" کمبود نقدینگی در دسترس تولیدکنندگان روستایی"*، *"عدم ثبات قیمت محصولات تولیدی در بازار"* و *"پایین بودن میزان بازدهی سرمایه در سرمایه گذاری بخش‌های اقتصادی روستا نسبت به فعالیت‌های واسطه گری "* شناخته شد. همچنین در برخی سکونتگاه‌های روستایی به ویژه در نوار مرزی با کشور افغانستان *"فراهم بودن زمینه فعالیت‌های اقتصادی غیرقانونی و غیررسمی نظیر قاچاق"* یک مانع سد راه توسعه اقتصاد فضا بوده است که به لحاظ وزنی در کمترین میزان از مجموع عوامل بُعد مالی و تجاری قرار دارد(جدول ۵).

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

جدول ۵. موانع بعد مالی و تجاری فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

موانع	وزن
افزایش قیمت نهاده‌های تولیدی فعالیت‌های اقتصادی روستا	۰,۱۳۱
کمبود نقدینگی در دسترس تولیدکنندگان روستایی	۰,۰۹۸
عدم ثبات قیمت محصولات تولیدی در بازار	۰,۰۹۱
پایین بودن میزان بازدهی سرمایه در سرمایه گذاری بخش‌های اقتصادی روستا نسبت به فعالیت‌های واسطه‌گری	۰,۰۷۸
محدودیت منابع مالی و اعتبارات دولتی	۰,۰۷۵
نبود مشتری ثابت برای محصولات تولیدی	۰,۰۶۸
محدود بودن تسهیلات ارزان قیمت در دسترس روستاییان	۰,۰۶۷
پایین بودن سطح پوشش بیمه محصولات و فعالیت‌ها	۰,۰۶۳
پایین بودن تاب‌آوری اقتصادی کشاورزان در مقابل نوسانات بازار	۰,۰۶۱
ضعف بنیه اقتصادی بخش خصوصی ناحیه برای سرمایه گذاری در روستاها	۰,۰۵۹
بی برنامه‌گی بخش دولتی برای بازاریابی محصولات روستایی	۰,۰۵۶
ضعف مهارتی روستاییان برای بازاریابی محصولات تولیدی	۰,۰۵۱
تاخیر در پرداخت طلب تولیدکنندگان روستایی از جانب دولت نظیر گندم و شیر	۰,۰۳۶
پایین بودن سطح بهره وری در بخش کشاورزی	۰,۰۳۴
فراهم بودن زمینه فعالیت‌های اقتصادی غیرقانونی و غیررسمی نظیر قاچاق	۰,۰۳

بررسی‌ها از حیث فراوانی نشان داد موانع بُعد محیط طبیعی در بین سایر ابعاد در مرتبه پنجم قرار دارد. مهمترین مانع از جانب محیط طبیعی *"شرایط اقلیمی نامناسب و تداوم خشکسالی ها"* شناخته شده که دارای گستردگی جغرافیایی و فزونی شدت به طورپیوسته می‌باشد. از دیگر موانع بُعد محیط طبیعی می‌توان به ترتیب به مواردی از قبیل *"کاهش سطح منابع آب زیرزمینی"*، *"تغییرات رو به افول کیفیت منابع آب چاه های مورد استفاده"* و *"محدودیت (نبود) در دسترسی به منابع آب در بسیاری از روستاها"* اشاره داشت. مسأله *"فرونشست زمین"* نیز یکی از موانع این بعد است که به لحاظ امتیاز وزنی در پایین‌ترین مرتبه قرار گرفته است (جدول ۶).

جدول ۶. موانع بعد محیط طبیعی فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

موانع	وزن
شرایط اقلیمی نامناسب و تداوم خشکسالی ها	۰,۱۳۷
کاهش سطح منابع آب زیرزمینی	۰,۱۰۸
تغییرات رو به افول کیفیت منابع آب چاه های مورد استفاده	۰,۱
محدودیت (نبود) در دسترسی به منابع آب در بسیاری از روستاها	۰,۰۹۹
گرمای زیاد هوا و بالا بودن سطح تبخیر آب	۰,۰۹۷
بادهای ۱۲۰ سیستان و فرسایش بادی و آبی	۰,۰۹۶
بروز سیلاب های مخرب و تخریب اراضی کشاورزی	۰,۰۸۳

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

موانع	وزن
سرمازدگی شدید محصولات کشاورزی	۰,۰۸۱
ضعف مراتع و توان اکولوژیکی آن	۰,۰۷۷
قرارگیری در مسیر گسل های فعال و پهنه های زلزله خیز	۰,۰۶۲
فرونشست زمین	۰,۰۶

زیرساخت‌ها همواره یکی از چالش‌های جدی فراروی توسعه اقتصاد فضا به ویژه در عرصه‌های روستایی بوده است. بنا به بررسی‌های صورت گرفته (جدول ۷) در استان خراسان جنوبی از موانع غالب این حوزه می‌توان به ترتیب به مواردی از جمله *"نبود محل عرضه محصولات در محیط روستا"*، *"محدودیت دسترسی به ICT و اینترنت"*، *" کمبود فضاهای انباری برای ذخیره سازی کالا و محصولات"*، *" راه های دسترسی نامطلوب"* و *"محدودیت شدید دسترسی به امکانات و زیرساخت های اقامتی"* اشاره داشت.

جدول ۷. موانع بعد زیرساختی فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

موانع	وزن
نبود محل عرضه محصولات در محیط روستا	۰,۱۵۸
محدودیت دسترسی به ICT و اینترنت	۰,۱۵۳
کمبود فضاهای انباری برای ذخیره سازی کالا و محصولات	۰,۱۱۴
راه های دسترسی نامطلوب	۰,۱۰۴
محدودیت شدید دسترسی به امکانات و زیرساخت های اقامتی (ازجمله هتل، مهمانسرا و ...)	۰,۰۹۹
نبود فضای فیزیکی مناسب برای راه اندازی کارگاه	۰,۰۸۷
نبود کشتارگاه صنعتی دام در ناحیه	۰,۰۷۷
کمبود امکانات و فضاهای آموزش فنی و حرفه ای	۰,۰۷۴
کمبود برنامه های آموزش مهارتی در فعالیت های اقتصاد روستایی	۰,۰۷
محدودیت دسترسی به ابزارهای معرفی محصولات	۰,۰۶۵

از دیگر موانع شناخته شده، در بُعد جغرافیایی (مکانی) بوده است. موانع این بُعد شامل ۶ عامل است که به ترتیب می‌توان به *"دوری از مراکز پرجمعیت"*، *"دور از دسترس بودن بازارهای عمده و پرکشش"*، *" پراکندگی زیاد روستاها در سطح شهرستان"*، *"انزوای جغرافیایی نواحی و برخی روستاها"*، *"مجاورت با کویر"* و *"مجاورت با مرزهای بین المللی"* اشاره داشت (جدول ۸).

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

جدول ۸. موانع بعد جغرافیایی فراروی توسعه اقتصاد فضا روستاهای خراسان جنوبی

موانع	وزن
دوری از مراکز پرجمعیت	۰,۲۰۵
دور از دسترس بودن بازارهای عمده و پرکشش	۰,۱۸۵
پراکندگی زیاد روستاها در سطح شهرستان	۰,۱۸۳
انزوای جغرافیایی نواحی و برخی روستاها	۰,۱۶۸
مجاورت با کویر	۰,۱۴
مجاورت با مرزهای بین المللی	۰,۱۲

دوم، اولویت‌بندی ابعاد برحسب اثرگذاری

به منظور اولویت‌بندی ابعاد موانع فراروی توسعه اقتصاد فضا در روستاهای خراسان جنوبی در قالب روش دیمتل ابتدا ماتریس ۷*۷ تشکیل گردید؛ به گونه‌ای که تأثیر عنصر مندرج در هر سطر بر عناصر مندرج در ستون از دیدگاه خبرگان در قالب طیف پنج سطحی با ارزش عددی ۰ تا ۴ سنجیده شد. سپس ماتریس اولیه (ماتریس ارتباط مستقیم) نرمال‌سازی شد که برآیند محاسبات در جدول زیرنشان داده شده است.

جدول ۹. ماتریس ارتباط مستقیم نرمال شده

	محیط طبیعی	انسانی/اجتماعی	زیرساختی	جغرافیایی	نهادی	فنی	مالی و بازاری
محیط طبیعی	۰	۰,۲۳۵	۰,۱۷۶	۰,۱۷۶	۰,۱۱۸	۰,۰۵۹	۰,۱۷۶
انسانی/اجتماعی	۰,۱۷۶	۰	۰,۰۵۹	۰	۰,۱۷۶	۰,۲۳۵	۰,۲۳۵
زیرساختی	۰,۰۵۹	۰,۱۷۶	۰	۰	۰	۰,۲۳۵	۰,۲۳۵
جغرافیایی	۰,۱۱۸	۰,۲۳۵	۰,۱۷۶	۰	۰,۱۱۸	۰,۱۷۶	۰,۱۷۶
نهادی	۰	۰,۱۷۶	۰,۲۳۵	۰	۰	۰,۲۳۵	۰,۲۳۵
فنی	۰	۰,۱۷۶	۰,۰۵۹	۰,۰۵۹	۰	۰	۰,۱۷۶
مالی و بازاری	۰,۰۵۹	۰,۱۷۶	۰,۰۵۹	۰	۰,۱۷۶	۰,۲۳۵	۰

پس از محاسبه ماتریس های نرمال، ماتریس روابط کل فازی ابعاد۷گانه، به شرح جدول زیر به دست آمد.

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

جدول ۱۰. ماتریس ارتباط کامل

	محیط طبیعی	انسانی/اجتماعی	زیرساختی	جغرافیایی	نهادی	فنی	مالی و تجاری
محیط طبیعی	۰.۲۵۱	۰.۸۰۲	۰.۵۱۴	۰.۲۶۴	۰.۴۶۳	۰.۷۳	۰.۸۱۵
انسانی/اجتماعی	۰.۳۴۹	۰.۵۲۶	۰.۳۶۹	۰.۱۰۷	۰.۴۵۹	۰.۷۷۵	۰.۷۷۱
زیرساختی	۰.۲۱۷	۰.۵۵۶	۰.۲۱۹	۰.۰۷۷	۰.۲۴۶	۰.۶۵۳	۰.۶۴۲
جغرافیایی	۰.۳۵۱	۰.۸۰۶	۰.۵۱۱	۰.۱۱۱	۰.۴۵۹	۰.۸۲۸	۰.۸۲۲
نهادی	۰.۱۹۴	۰.۶۴	۰.۴۷۵	۰.۰۷۹	۰.۲۷۷	۰.۷۶۳	۰.۷۴۶
فنی	۰.۱۳۳	۰.۴۵	۰.۲۲	۰.۱۰۲	۰.۱۹۲	۰.۳۴۲	۰.۴۸۱
مالی و تجاری	۰.۲۱۳	۰.۵۶۸	۰.۳۰۳	۰.۰۷۷	۰.۳۹۳	۰.۶۶۹	۰.۴۶۷

در گام چهارم، ماتریس ارتباط داخلی محاسبه گردید. بدین منظور ابتدا مقدار آستانه تحقیق برابر با ۰/۴۳۸ بدست آمد. سپس در جدول الگوی روابط معنی‌دار (ماتریس T)، تمامی مقادیری که کوچکتر از آستانه بود، صفر گردید یعنی آن رابطه علی در نظر گرفته نمی‌شود.

جدول ۱۱. الگوی روابط معنی‌دار

	محیط طبیعی	انسانی/اجتماعی	زیرساختی	جغرافیایی	نهادی	فنی	مالی و تجاری
محیط طبیعی	۰	۰.۸۰۲	۰.۵۱۴	۰	۰.۴۶۳	۰.۷۳	۰.۸۱۵
انسانی/اجتماعی	۰	۰.۵۲۶	۰	۰	۰.۴۵۹	۰.۷۷۵	۰.۷۷۱
زیرساختی	۰	۰.۵۵۶	۰	۰	۰	۰.۶۵۳	۰.۶۴۲
جغرافیایی	۰	۰.۸۰۶	۰.۵۱۱	۰	۰.۴۵۹	۰.۸۲۸	۰.۸۲۲
نهادی	۰	۰.۶۴	۰.۴۷۵	۰	۰	۰.۷۶۳	۰.۷۴۶
فنی	۰	۰.۴۵	۰	۰	۰	۰	۰.۴۸۱
مالی و تجاری	۰	۰.۵۶۸	۰	۰	۰	۰.۶۶۹	۰.۴۶۷

در آخرین مرحله، مقادیر D+R و D-R به عنوان خروجی نهایی به دست آمد که به ترتیب نشان دهنده میزان تعامل و قدرت تاثیرگذاری عوامل مورد مطالعه بوده است.

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

جدول ۱۲. خروجی نهایی روش دیمتل

ابعاد	R	D	D+R	D-R
محیط طبیعی	۱.۷۰۸	۳.۸۳۹	۵.۵۴۷	۲.۱۳۱
انسانی/اجتماعی	۴.۳۴۸	۳.۳۵۸	۷.۷۰۶	-۰.۹۹
زیرساختی	۲.۶۱۱	۲.۶۰۹	۵.۲۲	-۰.۰۰۲
جغرافیایی	۰.۸۱۷	۳.۸۸۹	۴.۷۰۶	۳.۰۷۲
نهادی	۲.۴۹	۳.۱۷۳	۵.۶۶۳	۰.۶۸۴
فنی	۴.۷۶	۱.۹۲	۶.۶۸	-۲.۸۴
مالی و تجاری	۴.۷۴۴	۲.۶۸۹	۷.۴۳۳	-۲.۰۵۴

شکل زیر نیز الگوی روابط معنی دار را نشان می‌دهد. این الگو در قالب یک نمودار است که در آن محور طولی مقادیر D + R و محور عرضی براساس D - R می‌باشد. موقعیت و روابط هر عامل با نقطه‌ای به مختصات (D + R, D - R) در دستگاه معین شده است. در مجموع از جدول ۱۲ و شکل ۱ می‌توان دریافت که به لحاظ میزان تأثیرگذاری متغیرها، موانع بُعد جغرافیایی از بیشترین اثرگذاری برخودار بوده و بُعد محیط طبیعی، انسانی-اجتماعی، نهادی، مالی و تجاری، زیرساختی و فنی در درجات بعدی اثرگذاری قرار دارد. همچنین از حیث میزان تاثیرپذیری متغیرها نیز بُعد فنی از بیشترین تأثیرپذیری برخوردار است و ابعاد مالی و تجاری، انسانی-اجتماعی، زیرساختی، نهادی، محیط طبیعی و بعد جغرافیایی در درجات بعدی تأثیرپذیری قرار دارد. به لحاظ شاخص "تعامل با سایر ابعاد شناسایی شده"، بررسی‌ها موید این بوده است که عوامل بُعد انسانی- اجتماعی در بیشترین سطح تعامل با دیگر ابعاد قرار داشته است و در مراتب بعدی، ابعاد مالی و تجاری، فنی، نهادی، محیط طبیعی، زیرساختی و جغرافیایی را می‌توان شاهد بود. از حیث علت و معلول بودن ابعاد شناخته شده نیز، خروجی روش دیمتل نشان داد که ابعاد محیط طبیعی، جغرافیایی و نهادی *"علّی"* بوده و ابعاد انسانی-اجتماعی، زیرساختی، فنی و مالی و تجاری *"معلول"* به شمار می‌آید.

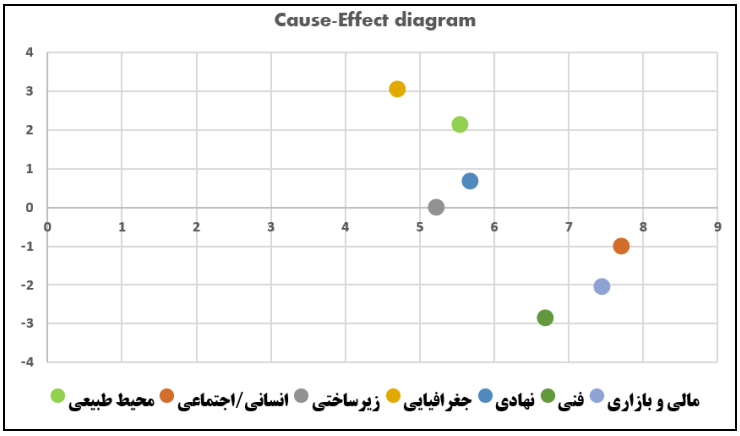

شکل ۱. نمودارالگوی روابط میان ابعاد موانع فراروی توسعه اقتصاد فضا در روستاهای خراسان جنوبی

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

۵) نتیجه‌گیری

توسعه سرزمین در ارتباط مستقیم اقتصاد فضا است که آن نیز معلول رشد و تحولات ساختاری گسترده و پایداری است. در این میان سکونتگاه‌های روستایی و شرایط حاکم بر آن، چالش جدی نظام برنامه‌ریزی و مدیریت فضا در تحقق توسعه پایدار است. استان خراسان جنوبی به عنوان یکی از نواحی جغرافیایی شرق کشور که از ظرفیت‌ها و توان‌های قابل توجهی برای توسعه برخوردار است، با این وجود معمای کم‌رشدی و عقب ماندن از توسعه در مقایسه با سایر استان‌های کشور، حل نشده باقی مانده است. بدین‌سان تلاشی کنکاش‌گرانه در راستای پاسخ این پرسش کلیدی مطرح شد که چه موانع و چالش‌هایی منجر به جلوگیری از رشد و توسعه اقتصاد فضا به‌ویژه در عرصه روستایی استان شده است به گونه‌ای که فضای جغرافیایی را به پدیده‌ی زوال روستاها دچار ساخته است؟

برآیند مطالعه‌ی صورت گرفته نشان داد که به طور مبسوط ۱۰۳ عامل دارای نقش بازدارنده‌ی رشد اقتصاد فضا به ویژه در عرصه‌های روستایی استان خراسان جنوبی بوده است. موانع مذکور، در هفت گروه دسته‌بندی می‌شود. به لحاظ فراوانی در ابعاد ۷گانه نیز، بررسی‌ها موید این است که بیشترین فراوانی موانع در حوزه "فنی" است. سپس به ترتیب موانع بعد "انسانی و اجتماعی"، "نهادی"، "مالی و تجاری"، "محیط طبیعی"، "زیرساختی" و "جغرافیایی (مکانی)" از حیث فراوانی قابل تأمل برای برنامه‌ریزان توسعه است.

از بررسی محتوایی و نظام اثرات ابعاد موانع شناسایی شده به کمک روش دیمتل می‌توان نتیجه گرفت که به لحاظ میزان تأثیرگذاری متغیرها، موانع بُعد جغرافیایی از بیشترین اثرگذاری برخودار بوده است. همچنین از حیث میزان تأثیرپذیری متغیرها نیز بُعد فنی از بیشترین تأثیرپذیری برخوردار است. به لحاظ شاخص "تعامل با سایر ابعاد شناسایی شده"، بررسی‌ها موید این بوده است که عوامل بُعد انسانی-اجتماعی در بیشترین سطح تعامل با دیگر ابعاد قرار داشته است. از حیث علت و معلول بودن ابعاد شناخته شده نیز، خروجی روش دیمتل نشان داد که ابعاد محیط طبیعی، جغرافیایی و نهادی *"علّی"* بوده و ابعاد انسانی-اجتماعی، زیرساختی، فنی و مالی و تجاری *"معلول"* به شمار می‌آید.

در نهایت اینکه، در خراسان جنوبی تنوع چالش‌ها و موانع بر سر راه رشد و توسعه اقتصاد روستایی بسیار است هر چند که وزن اثرگذاری عوامل چالش زا، از موقعیت جغرافیایی تبعیت می کند؛ با این وجود گستردگی "موضوعی" و "مکانی" موانع پیش روی رشد و توسعه اقتصادی روستاها و همچنین اثرات فزاینده این عوامل بر یکدیگر سبب شده تا به مثابه "توموری بدخیم" بافت اقتصادی روستاها را مختل و به زوال بکشاند. همچنین از آنجاکه موانع دارای اثرمتقابل بر یکدیگر است، رفع موانع نیازمند رویکرد یکپارچه‌نگر برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی است؛ به گونه‌ای که حتما اندیشیده شود اگر یک عنصر تغییر یابد، چه اثرات و پیامدهایی در دیگر ابعاد اقتصاد و موانع آن به بار خواهد آورد.

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

۶) منابع

- برانسون، ویلیام اچ (۱۳۹۳). **تئوری و سیاست‌های اقتصاد کلان**، ترجمه عباس شاکری، تهران: نشر نی.
- چراغی، بابک؛ تقی ترابی؛ تیمور محمدی و مهدی تقوی، (۱۳۹۸). **بررسی عوامل عدم تحقق رشد اقتصادی پایدار از منظر سرمایه اجتماعی در اقتصاد ایران**، فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، دوره ۹، شماره ۳۴، صص ۹۸-۷۷.
- حجی‌پور، محمد و جواد کریمی‌پور (۱۳۹۹)، **واکاوی موانع پایداری تولید روستایی در بخش مرکزی شهرستان بشرویه**، فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا، دوره ۱، شماره ۴، صص ۱۰۵-۸۷.
- حسینی، سیدمرتضی؛ رحمت اله منشی‌زاده؛ محمدتقی رضویان و پگاه مریدسادات (۱۳۹۸)، **بررسی موانع توسعه پایدار اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد کارآفرینی(مطالعه موردی: شهرستان کیار-استان چهارمحال و بختیاری)**، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۶۲-۴۱.
- دادگر، یدالله (۱۳۸۳). **تاریخ تحولات اندیشه اقتصادی**، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- رهبر، فرهاد؛ فرشید مظفری خامنه و شاپور محمدی، (۱۳۸۶). **موانع سرمایه‌گذاری و تأثیر آن بر رشد اقتصادی در ایران**، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۸۱، صص ۱۳۸-۱۱۱.
- سبحانی، حسن؛ فرشاد مومنی و فرزانه چهاربند، (۱۳۹۷). **تبیین مجاری تولید رانت در نظام بانکی ایران با رویکرد اقتصاد سیاسی نهادگرایی**، فصلنامه مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، شماره ۲۸، صص ۲۷۵-۲۵۱.
- سجاسی‌قیداری، حمدالله؛ سیدرضا حسینی‌کهنوج و فاطمه نارویی‌امیری، (۱۳۹۸). **بررسی و تحلیل چالش‌های پیش روی تحقق اقتصاد مقاومتی در مناطق روستایی شهرستان رودبار جنوب**، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، دوره ۶، شماره ۲، صص ۱۷۹-۱۵۹.
- سعیدی، عباس (۱۳۷۷). **توسعه پایدار و ناپایداری توسعه روستایی در ایران**، فصلنامه مسکن و انقلاب، صص ۲۲-۱۶.
- شکیبایی علیرضا (۱۳۹۶)، **بررسی موانع، چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی رشد و توسعه اشتغال و ارائه راهکارهای تأثیرگذار بر بهبود شاخص‌های اشتغال(مطالعه موردی استان‌های کرمان، لرستان و هرمزگان)**، مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی)، دوره ۱۷، شماره ۱۱و۱۲، صص۵۸-۲۵.
- شهرکی‌مقدم، حامد؛ مریم کریمیان‌بستانی و محمودرضا انوری، (۱۳۹۹). **ترانزیت جاده‌ای و اثرات آن بر توسعه اقتصاد روستایی منطقه سیستان**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۹، شماره ۳۱، صص ۱۱۳-۱۳۰.
- عرب‌مازار، علی‌اکبر؛ رسام مشرفی و مصطفی‌زاده (۱۳۹۷). **اقتصاد سیاسی رشد و تأثیر برخی از عوامل بنیادی بر رشد اقتصادی ایران**، فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، دوره ۸، شماره ۳۰، صص ۳۲-۱۷.
- عزیزپور، فرهاد؛ فرهاد جوان و محمد حجی‌پور، (۱۳۹۸). **نقش سیاست‌های تعدیل ساختاری در دگردیسی اقتصاد روستایی ناحیه‌ی رضوانشهر**، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۵۱، شماره ۱، صص ۱۷۵-۱۵۹.
- فرجی‌راد، خدر و غلامرضا کاظمیان، (۱۳۹۱). **توسعه محلی و منطقه‌ای از منظر رویکرد نهادی**. تهران: جهاد دانشگاهی.
- قاراخانی سلمان؛ محسن رنانی و زهرا کریمی. (۱۴۰۰)، **نهادها و رشد اقتصادی (تحلیلی بنیادین از موانع نهادی تداوم رشد اقتصادی ایران عصر پهلوی دوم)**. پژوهشهای اقتصادی ایران، شماره ۸۶، صص ۱۲۴-۷۴.
- قربانی، حسین؛ هادی غفاری و الهام تقوایی، (۱۳۹۴). **ملزومات و موانع دستیابی به رشد اقتصادی ۸٪ در برنامه ی ششم توسعه**، کنگره بین المللی مدیریت، اقتصاد و توسعه کسب و کار،تبریز، https://civilica.com/doc/440718
- مرادی، فاطمه؛ زهرا سادات سعیده زرآبادی و حمید ماجدی، (۱۳۹۷). **تبیین مدل برندسازی شهری در راستای ارتقای رقابت‌پذیری و رشد اقتصاد شهری با استفاده از مدل F'ANP**، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، دوره ۶، شماره ۲۲، صص ۵۶-۳۳.
- مطیعی‌لنگرودی، سیدحسن؛ حسنعلی فرجی‌سبکبار و سیروس حجت‌شمامی، (۱۳۹۸). **تحلیل موانع و قابلیت‌های تنوع بخشی فعالیت‌ها در اقتصاد روستایی (مورد: بخش رحمت‌آباد و بلوکات شهرستان رودبار)**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۲۷، صص ۲۰-۱.
- مومنی، فرشاد و علی نیکونسبتی، (۱۳۹۶). **رویکرد نهادی به توسعه و دلالت‌های آن برای ایران**، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۶۴، صص ۲۴۱-۱۹۹.

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]

- ندیری، محمد و تیمور محمدی، (۱۳۹۰). **بررسی تأثیر ساختارهای نهادی بر رشد اقتصادی با روش GMM داده‌های تابلوئی پویا**، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، دوره ۳، شماره ۱۵، صص ۲۴-۱.
- نورث، داگلاس سی (۱۳۷۷). **نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی**، ترجمه محمدرضا معینی، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- Acemoglu, D. (2009). **Introduction to Modern Economic Growth,** United States of America: Princeton University Press.
- Acemoglu, D. and Robinson J. A. (2012), **Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty,** Profile Book.
- Acemoglu, D., Johnson S. and Robinson J. A. (2005), **"Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth"**, in P. Aghionand and S. Durlauf, eds. Handbook of Economic Growth, Elsevier.
- Aghion, P., & Howitt, P. W. (2008). **The economics of growth**. MIT press.
- Fischer-Tahir, Andrea & Naumann, Matthias (2013). **Introduction: peripheralization as the social production of spatial dependencies and injustice, Peripheralization.** The Making of Spatial Dependencies and Social Injustice, VS, Wiesbaden, pp. 9-26
- Gallo, C. (2002). **Economic growth and income inequality: theoretical background and empirical evidence.** London: Development Planning Unit, University College London.
- Holland, D., Liadze, I., Rienzo, C., & Wilkinson, D. (2013). **The relationship between graduates and economic growth across countries**. BIS research paper, 110.
- Ikeda, D. and Morita, Y. (2020). **The effects of barriers to technology adoption on japanese prewar and postwar economic growth,** Journal of the Japanese and International Economies, Vol. 55, 101061.
- Kallert, A., Belina, B., Miessner, M. & Naumann, M. (2021). **The Cultural Political Economy of rural governance: Regional development in Hesse (Germany),** Journal of Rural Studies, Vol. 87, Pp. 327-337.
- Klein, O., Nier, S. and Tamásy, C. (2022). **Re-configuring rural economies – The interplay of institutions in three agri-food production systems**, Journal of Rural Studies, Vol. 92, pp. 132-142.
- Liu, Y. and Li, Y. (2017). **Revitalize the world's countryside**. Nature, 548, 275–277.
- Nguyen, H.T.M., Do, H. and Kompas, T. (2021), **Economic efficiency versus social equity: The productivity challenge for rice production in a 'greying' rural Vietnam**, World Development,Vol. 148, 105658.
- North. D. C., Wallis J. J., and Weingast B. R. (2009), **"Violence and the Rise of Open-access Orders"**, Journal of Democracy, Vol. 20, No 1, PP55-68.
- Plummer, P., Tonts, M. & Argent, N. (2018). **Sustainable rural economies, evolutionary dynamics and regional policy,** Applied Geography, Vol. 90, pp. 308-320.
- Rignall, Karen & Atia, Mona (2017), **The global rural: Relational geographies of poverty and uneven development**, Geograph. Compass, 11 (7), Article e12322, 10.1111/gec3.12322
- Rodrik, D., A. Subramanian, and F. Trebbi. (2004**). Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development**. Journal of Economic Growth, 9(2). pp. 131-165.
- Sheng, Y., Zhao, Y., Zhang, Q., Dong, W. and Huang, J. (2022). **Boosting rural labor off-farm employment through urban expansion in China**,World Development, Vol. 151, https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105727.

[Downloaded from serd.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.4.9]